
УДК 811.162.2:282'374

Марина Ткачук

Інститут української мови НАН України, м. Київ

ДІАЛЕКТНА МОВА І НОРМАТИВНА ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ПРАКТИКА

Статтю присвячено проблемі репрезентації діалектної лексики в сучасних загальномовних тлумачних словниках, динаміці та особливостям стилістичної кваліфікації та ремаркування в лексикографічних працях; питанню коригування реєстрів загальномовних словників щодо представлення в них діалектизмів. Особливу увагу приділено розширенню функцій діалектизмів у літературній мові.

Ключові слова: *словник, реєстр словника, діалектна лексика, діалектизм.*

В українському мовознавстві сьогодні відбувається активний розвиток прикладної лексикографії; мовокористувач має доступ до багатьох словників — тлумачних, перекладних, термінологічних, діалектних тощо. До реєстру сучасних тлумачних словників літературної мови входять як новотвори, запозичення, так і реактуалізована та діалектна лексика. Діалекти залишаються важливим джерелом поповнення й урізноманітнення, збагачення мовно-літературного стандарту. «За словниками нерідко оцінюють стан розвитку і мови, і мовознавства, а за окремими з них, насамперед великими тлумачними словниками, визначають рівень унормованості, кодифікованості літературного стандарту та його стильової диференціації» [6: 238].

Метою нашого дослідження є простежити, яким чином діалектну лексику репрезентовано в загальномовних словниках української мови, з'ясувати динаміку кваліфікації діалектної лексики та особливості її ремаркування.

Джерельна база дослідження. Серед тлумачних словників літературної мови наразі найбільш авторитетною і повною академічною лексикографічною працею залишається

© М.М. ТКАЧУК, 2018

академічний «Словник сучасної української мови» в 11 т. (1970 — 1980) (СУМ-11), нещодавно опубліковано додатковий том у 2-х кн. (СУМдод); для зіставлення використано «Словник української мови» в 20 т. (опубліковано до 8 т.) та «Великий тлумачний словник сучасної української мови» за ред. В.Т. Бусла (Київ; Ірпінь, 2005).

Загальна характеристика словників

Діалектизм — це «позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність» та віддзеркалює «процес адаптації літературною мовою територіально здиференційованих елементів діалектної мови чи регіональних варіантів літературної мови» [4: 151].

За своїм типом СУМ-11 зорієнтований на літературне мовлення, однак до його реєстру дібрано лексику, різну за походженням, функціонуванням та стилістичним використанням. Як зазначають упорядники, «у Словнику зафіксовано ... чимало широко вживаних діалектизмів, застарілих слів, елементів розмовної лексики та ін.» (СУМ-11, I: VI). Зокрема включено регіональну, діалектну лексику, яку марковано як *діал(ектне)* і *зах(ідне)*. Добір діалектизмів був обмежений кількома критеріями, насамперед вживанням у творах відомих письменників та невузьколокальністю слова [14: 14 — 17]. Загалом СУМ-11 містить 4 540 лексем із ремаркою *діал.*, у яких подано лексичні та семантичні діалектизми¹.

Щодо добору реєстру та джерел, на яких ґрунтується СУМ-11, він залишається важливим джерелом для укладання нових словників різних типів. Водночас нормативна кваліфікація окремих слів у СУМ-11 іноді стає причиною виключення окремих слів із реєстру інших, менших за обсягом словників, зокрема призначених для користування учнями, що збіднює їх словниковий запас (див. напр., вид.: Івченко А. Тлумачний словник української мови. — Харків: Фоліо, 2012, куди зовсім не включено діалектну лексику). У передмові до 20-томного «Словника української мови» щодо загальномовних і стилістичних ремарок зазначено: «Вони в новому варіанті [словника — М. Т.] зберігаються, але їх кількість зменшується, особливо ремарки *діал.*, яка обмежує уживання відомих слів у звичайних текстах» (СУМ-20, I: 6 — 7).

Діалектне слово в реєстрі загальномовного словника

Одним із важливих завдань лексикографів є коригування реєстру тлумачного словника літературної мови; це питання вже привертало увагу дослідників, зокрема Й.О. Дзензелівського, який наголошував на необхідності внесення коректив у лексичну норму сучасної української літературної мови у світлі лексикологічних досліджень українських діалектів [11]. Сьогодні накопичено значно більший порівняно із 50 — 70-ми роками ХХ ст. емпіричний матеріал, який підтверджує тезу вченого й поновому актуалізує увагу до цього питання.

¹ За даними сайту www.sum.in.ua.

У новіших лексикографічних працях (СУМдод, I — II; СУМ-20) значно розширено список діалектних лексем, внесених до реєстру². З-поміж них, зокрема: *бердінка* ‘маленька сокира’ (СУМдод, I: 60); *гелета* ‘невеликий довбаний дерев’яний посуд із круглою ручкою зверху, що служить для зберігання борошна, насіння, молока тощо’, ‘дійниця’ (id.: 213); *кляг* ‘висушений шлунок телят, козенят або ягнят, який додають у молоко для заквашування’ (id.: 464), *кляганець* ‘холодець’ (id.); *облуд* ‘злий дух, блуд’ (СУМдод, II: 154); *пропасна* ‘прірва, провалля’ (id.: 304) тощо.

У деяких випадках нові словники подають лише слово та його значення — без ілюстрування вживання та зазначення джерела слововживання; серед таких лексем у СУМдод: *вакарка* ‘загорода для тварин’, *вакіристий* ‘білий з чорними обводами навколо очей (про масть овець)’, *валій* ‘сукновал’, *відгулень* ‘домашній кінь, що приєднався до табуна диких коней’, *відміль* ‘мілина’, *відпори́на* ‘жердина, якої відштовхують невід на глибину’, *віялиця* ‘хуртовина’ тощо.

У СУМ-20 подекуди подано ілюстрацію без покликання на джерело, що може свідчити про конструювання фрази самими укладачами, що не завжди відповідає мовній практиці:

ВУДИЛЬНО, а, с., діал. Вудлище. *Лицинове вудильно.* (СУМ-20, III: 377).

ВІЙНИК², а, ч., діал. Гілка, пруття. *Відшагати війником; // Віник. Мести війником долівку.* (СУМ-20, III: 76).

ЛАГАНЕЦЬ, нця, ч., діал. Різновид чашки, дерев’яної посудини з обручами. *Лаганець з водою.* (СУМ-20, VIII: 18).

Так само не дають інформації про реальне слововживання в мовній системі говірки приклади із мас-медійних джерел, надто без їх конкретизації (див., напр., словникову статтю **ЛАВИЦЯ** (СУМ-20, VIII: 16)).

Діалектна лексика у творах письменників та словник

Традиція української лексикографії передбачає репрезентацію в загальнономовному словнику лексики в опорі на зразки мовлення різних стилів, насамперед художньої літератури, що відбиває стан української мови відповідного періоду³, зокрема і щодо взаємодії літературного стандарту та діалектів. Сьогодні, коли творці художніх творів не обмежені цензурою, змінюється ситуація із представленням живого діалектного слова в текстах художнього стилю, розширюється коло авторів, які вводять діалектну лексику у свої твори, де вона набуває різного функційного навантаження⁴. Тому оновлення кількості діалектизмів у реєстрах загально-

² На прикладі реєстру на одну літеру ми зіставили кількість діалектизмів у реєстрах кількох лексикографічних праць; так, на літеру «В» у словниках відзначено: 409 (СУМ-11, I), 138 (СУМдод, I) та 388 (СУМ-20, II–III) словникових статей, де щонайменше до одного зі значень подано ремарку *діал.* До статистики не включено статті, де слово не розтлумачене і які містять відсилку до інших, ще не опублікованих томів.

³ Про взаємодію літературної мови і діалектів упродовж різних історичних етапів та у творах різних письменників XIX — поч. XX ст. див.: [12: 3 — 6; 13].

⁴ Див. також: [8: 219].

мовних словників почасти зумовлене активізацією вживання діалектної лексики у творах письменників різних регіонів України. Цій проблемі, а також ширше — співвідношенню *літературне : діалектне* в історії української літературної мови, присвячені, зокрема, праці Ф.Т. Жилка, І.Г. Матвіяса, П.Ю. Гриценка, Вас.Вас. та Вал.Вас. Грещуків, Г.Л. Аркушина, Л.О. Ткач, Л.С. Спанатій та багатьох інших мовознавців; виходять друком словники діалектизмів у творчості письменників⁵.

В.С. Ващенко відзначав кілька шляхів «олітературнення» діалектних елементів. «З одного боку, такі слова фіксують своєрідні поняття, називають нові для літературної мови реалії, що виходять за межі їх колишньої локалізації у вжитку. З другого боку, вони синонімізують мовлення, називають ознаки, що ускладнюють певні реалії...», розширюють набір виражальних засобів літературної мови [2: 13]. Водночас чимало слів, відзначених у художній літературі, текстах інших стилів, ще не засвідчено в сучасних загальномовних лексиконах, напр.: *гомачка* ‘страва, сир зі сметаною і молоком’; *груба* ‘вагітна’ (В. Лис, Н. Гуменюк; хоча у СУ, зокрема синонімічному словнику, слово подано як діалектний відповідник до *вагітна*); *буркут* ‘мінеральне джерело’ (М. Дочинець, Р. Андріяшик; лексему подано лише у ВТССУМ); *надвірний* ‘який пасеться надворі’ (М. Малиновська, див.: (АркДХЛ: 137)); чимало діалектизмів, уживаних у літературних творах і здебільшого притаманних гуцульським говіркам, але не відбитих у загальномовних словниках, аналізують Вас.Вас. та Вал.Вас. Грещуки (напр., *флюярист* ‘той, хто грає на флюярі’, *трембітанник* ‘той, хто грає на трембіті’, *сточник* ‘фахівець, майстер своєї справи’) [9]; ряди слів із наукових студій, епістолярію С.О. Єфремова наводить П.Ю. Гриценко [6]. Деякі з них, хоч і представлені в лексикографічних працях, але семантизовані лише частково, напр.:

— *накорёнок* ‘частина стовбура рослини біля кореня’, ‘незжати стебла рослини’ (Леся Українка, М. Олійник; (АркДХЛ: 139)); у СУМ-11 лексемі з поміткою *діал.* вміщено з іншими значеннями — ‘потомок’ та *перен.*, *лайл.* ‘поріддя, виродок (про чию-небудь дитину), (СУМ-11, V: 109); із похідною семантикою ‘на пні’ засвідчено лише фразеологізм у *накоренку*);

— *зіпати* ‘схлипувати’ (В. Шкляр, В. Лис, див. також (АркДХЛ: 85)); напр.: *Але ще й тепер вона тримала на грудях дитятко, яке пручалося в її обіймах і більше не кричало, а тихесенько зіпало, ловлячи ротиком повітря* (В. Шкляр); у СУМ-11 лексемі, яку кваліфіковано як *розм.*, потлумачено ‘кричати, горлати, репетувати’ (СУМ-11, III: 574), в СУМ-20 та СУМдод додано по ще одному значенню: ‘хапати повітря, задихаючись’ (СУМ-20, VI: 131) та ‘мимоволі вдихати й одразу ж видихати повітря ротом’ (СУМдод, I: 378);

⁵ З-поміж інших праць див. цикл статей І.Г. Матвіяса про мовотворчість українських письменників, зокрема Т. Шевченка, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського, С. Руданського, Г. Квітки-Основ’яненка, У. Кравченко та ін. (бібліографію І.Г. Матвіяса див. у [16: 270 — 281]); АркДХЛ.

зауважимо, що в останніх двох джерелах семантика накладається лише частково (друге значення ширше), що свідчить про дещо різну семантизацію лексеми укладачами. З іншого боку, опущено значення лексеми, подані в СБГ: **Зіпати, паю, єш, гл.** ... 2) = **Зіхати 2 и 3.** Куретко туй-туй здохне; от ище зіпає ледві. Вх. Зн. 22. → **Зіхати, хаю, єш, сов. в. зіхнути, хну́, неш, гл.** 2) З'ять, з'внуть. *Лежить та зіхає на все горло.* Мир. ХРВ. 308. ... 3) Испускати, испустить духъ (объ умирающемъ). *Як лежала я хвора дуже, то діти все ждали: ось зіхне! ось зіхне мати.* Волч. у (Лободовск.) (СБГ, II: 154 —155);

для лексеми *політок* Г.Л. Аркушин наводить семантику, відмінну від тієї, яку подано в СУМ-11:

ПОЛІТОК¹, ч. р. Підліток. *Тоді, як пішла Федотиха, ви́дибав Яків не своїми, начеб засидженими ногами з-за хати, матері в поділ ткнувся, чого вже давно не робив, бо політок як-не-як.* [Лис, СЯ, 23]...;

ПОЛІТОК², ч. р. Частина поля (?). *В Остромечі Королівському чималі політки король віддав пану Остромецькому [До тебе, Семенюк, 388] (АркДХЛ: 175).*

Пор.: 1. *діал.* Одноліток... 2. *заст.* Щорічна оренда... (СУМ-11, VII: 83).

На необхідності розширення обсягу лексики говорів, яку включають до реєстрів сучасних лексиконів, неодноразово наголошували мовознавці, адже, як зазначає П.Ю. Гриценко, «саме повнота відтворення актуальної для відповідної епохи лексики зумовлює аксіологію словника як цінного і потрібного чи надлишкового й зайвого серед словників» [6: 239], що особливо важливо на тлі сучасних процесів: з одного боку, відкриття колись вилучених заборонених текстів, а з іншого — актуалізації уваги письменників до свого мовного середовища [3]. Обидві ці тенденції зумовлюють актуалізацію значного шару лексики, не зауваженої свого часу лексикографами. Невключення лексики до реєстру лексикографічної праці знижує можливість її використання широким колом мовців.

Звичайно, друкований словник часто не встигає за новітніми суспільно-культурними тенденціями, однак сучасні технічні можливості, наявні в розпорядженні лексикографів, можуть змінити ситуацію, адже електронний словник відкритий до його швидкого поповнення й оновлення.

Зауважимо, що на спеціальну увагу заслуговує питання представлення діалектної лексики в загальномовному тлумачному словнику з погляду її ареалогії, адже праця такого типу має більш-менш рівномірно репрезентувати весь український мовний континуум⁶.

Розширення функцій діалектного слова

Значна кількість лексем, вживаних у художній літературі, відомі чималому колу мовокористувачів, але досі марковані в словниках як діалектні або ж розмовні (остання ремарка потребує окремого розгляду). У СУМ-11 як *діал.* зафіксовано загальноновживане *зумисне / зумисно*; у СУМ-20 цю ремарку

⁶ Про цю проблему щодо білоруських тлумачних словників див. у [15].

знято, як знято її і в [СУМдод, I: 387] до відповідної форми прикметника — *зумисний*, що, ймовірно, свідчить про переоцінку лексеми авторами праці.

Як діалекте в СУМ-11 і СУМ-20 представлене дієслово *вартувати* ‘коштувати; бути вартим, заслуговувати кого-, чого-небудь’, хоча мовна практика свідчить (за даними [КУМ]), що сьогодні воно широко вживається в текстах різних стилів — художньому, публіцистичному, науковому.

Дієслово *вимордувати* функціонує не лише в розмовному стилі, а й художніх та публіцистичних текстах (твори І. Франка, У. Самчука, М. Старицького, А. Чайковського, Ю. Логвина; деякі науково-популярні праці; тексти мас-медіа тощо), у СУМ-11 також подано з ремаркою *діал.*; у (СУМдод, I) цю ремарку залишено для однокореневих *вимордовувати* та *вимордування*, що свідчить про те, що кваліфікацію лексеми не переосмислено; у СУМ-20 ремарку знято до всіх трьох лексем.

Особливу увагу привертає слово *вислід*, засвідчене у СБГ (із покликанням на словник М. Левченка) зі значенням ‘дослідження, результат дослідження’ (СБГ, I: 186); без ремарки *діал.* як ‘результат дослідження’ слово наявне і в словнику А. Кримського та С. Єфремова (до словникових статей *искать* та *продукт* (РУС, II, вип. 2: 189; III, вип. 2: 569 – 570)). У сучасних словниках лексему подано по-різному, пор.:

СУМ-11	СУМ-20, II т., с. 448	СУМдод, I т., с. 136	ВТССУМ, с. 151	ТлВ 2012
–	1. [без ремарки] Те саме, що результат . 2. заст. Те саме, що дослідження .	<i>діал.</i> Наслідок, результат чого-небудь.	<i>зах.</i> Результат, наслідок.	–

Такі хитання в представленні семантики цієї лексеми та її функційно-стилістичній кваліфікації свідчить про повільну зміну лексикографічних орієнтирів сучасного словникарства на тлі активного вживання цієї лексеми в текстах різних стилів, зокрема в публіцистичному та науковому: *Бідність більшості населення в Україні — вислід жадоби і захланності монополістів та чиновничого корпусу* (<http://www.golos-narodu.com.ua>; 21.08.2017); *У висліді з «Адреналіну» Савіка Шустера вийшов якийсь покруч із треш-шоу і пафосного засідання Кабміну, присвяченого соціальним проблемам* (<http://ru.telekritika.ua/teleprogram/2012-01-28/69093>); *Християнське вчення П. Юркевича як вислід його ідеї цілісної філософії* (Боровська Г.С.; 2002 р.; <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/5788>) тощо.

Уваги потребує, зокрема, кваліфікація загальновідомої та широковживаної в художніх текстах лексеми *ватра* ‘вогнище’ (див., напр., (ГуцХМ: 152 — 154), яка набула поширення в публіцистиці, про що свідчить корпус української мови [КУМ], стало своєрідним словом-символом, а тому, властиво, змінило свою стилістичну кваліфікацію. Слово відоме в різних українських говірках і має широкий семантичний обсяг [7].

Активне функціонування лексеми в різножанрових та різностильових контекстах дає підстави для перегляду обмежувальних ремарок у словниках.

Кваліфікаційні ремарки

Іноді хронологічні ремарки *іст.*, *заст.* тісно переплітаються з іншими обмежувальними та стилістичними ремарками, що окреслюють територіальне поширення лексеми та сферу її функціонування. Так, у СУМ-11 до слова *посто́ли* подано два значення:

ПОСТОЛІЙ: 1. *заст.* М'яке селянське взуття з цілого шматка шкіри без пришивної підошви, яке звичайно носили з онучами, прив'язуючи до ніг мотузками (волоками). 2. *діал.* Те саме, що *личаки* (без уточнення номера значення, яких до цієї лексеми подано два, і друге не стосується назв взуття) (СУМ-11, VII: 377).

ЛИЧАК: 1. Плетене з лика або іншого матеріалу селянське взуття, яке носили з онучами, прив'язуючи до ноги мотузками. 2. *перен.*, *заст.* Вбога людина (СУМ-11, IV: 501).

Ремарки до обох значень різні, тоді як до відповідного значення лексеми *личак* нормативно-обмежувальних ремарок не наведено. Тлумачення двох лексем відрізняється, хоча відтворення обох слів у давніших лексикографічних працях не засвідчує відмінностей у їхній семантиці. Так, у давніших джерелах відсутні стилістичні ремарки до *постоли*, адже слово було активно вживаним, як і актуальною була сама реалія. Крім того, літературна мова перебувала в стані активного становлення, відповідно норми слововжитку лише усталювалися. У словнику за ред. Б. Грінченка відбито обидві семантики: «Родь обуви, кожаний лапоть. Чуб. VII. 419. <...> **Вь другихъ мѣстностяхъ такъ называется и лапоть изъ лыка, также изъ лозы, вербы. КС**» (СБГ, III: 370 — 371); див. також: (РУС, II, вип. 2: 399), де як переклад до лексеми *лапоть*, окрім *личак*, подано також *пості́л* з аналогічною семантикою, що й у Б. Грінченка. Насправді в різних українських діалектах, носії яких ще зберігають достатньо свіжі знання про такі традиційні народні промисли, лексема *постоли* вживається на позначення взуття, виробленого з різного матеріалу — як зі шкіри, так і з лози та іншої рослинної сировини (що, вочевидь, залежало від особливостей господарювання та природно-географічних умов на відповідній території); див., напр.: (Берез.: 233 — 234; Грим.: 131 — 132; Онишк., II: 122). Тому доцільно переглянути ремарки до аналізованих слів, щонайменше уніфікувавши їх для гасел *постоли* та *личак* (знявши *заст.* та *діал.* для першого) та використавши у словникових статтях ремарку *етн.* Загалом уніфікації потребують й інші народні назви одягу та взуття, представлені в СУМ-11, адже, незважаючи на денотативну спільність (одне тематичне поле), належність до пасивної лексики та поширення в діалектах, позначки для багатьох слів різні, наприклад:

ЛІТНИК. 2. *етн.* Старовинний жіночий одяг із легкої матерії (СУМ-11, IV: 530).

ЗАПА́СКА. 1. [без ремарки] Жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру (перев. вовняної), що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки. 2. *діал.* Фартух (СУМ-11, III: 247).

ОЧІПОК. 1. [без ремарки] Старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки, часто з поздовжнім розрізом ззаду, який зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся (СУМ-11, V: 833).

ЛЕЙБИК, діал. 1. Чоловічий верхній одяг (звичайно без рукавів).
2. Жіночий верхній одяг (СУМ-11, IV: 471).

ПОЛОТНЯНКА, діал. Верхній селянський жіночий та чоловічий одяг з домотканого грубого полотна. ... *Додатковим одягом, який носили поверх основного, здебільшого в негоду, була кирея (сіряк) або полотнянка* (Народна творчість та етнографія, 3, 1969, 48) (СУМ-11, VII: 98).

СІРЯК. 1. [без ремарки] Старовинний верхній довгополий одяг із грубого сукна (СУМ-11, IX: 232).

У СУМ-20 усі ремарки до цих слів залишено без змін.

Наведені вище приклади актуалізують проблему стилістичної кваліфікації в тлумачному словнику літературної мови слів на позначення реалій, притаманних лише окремому етнографічному регіону України. Наголосимо, що необхідно брати до уваги сутність самого діалектизму як позанормативного елемента літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність, але позначає загальні поняття, відмежовуючи ці випадки від позначень денотатів, притаманних лише окремому регіону України, — т. зв. етнографізмів, які трактують як різновид діалектизму [5: 184]. Зрештою, для таких слів у словниках передбачена окрема ремарка — *етн(о)графічне*), яка, однак, вживається не послідовно, про що свідчать, зокрема, й наведені вище приклади.

Залучення ареальної інформації про мовні одиниці сприяє точності в їх оцінках у структурі літературної мови, зокрема й перекваліфікації стилістичних / функційних параметрів слів у словниках. Наприклад, лексему *вурда* 'варений невитриманий сир' (СУМ-11, I: 787; СУМ-20, III: 390) подано із ремаркою *зах.* — як кваліфікацію того, що страва, а відповідно і її позначення, притаманна лише для південно-західного варіанта літературної мови. Водночас діалектні матеріали, зокрема й давніші, свідчать про те, що це слово (із варіантним наголосом) вживане також в інших українських діалектах: *вурда* 'сир, зварений з сиворотки з-під бринзи' зафіксовано в говірках Одещини (Москаленко: 23), де також було поширене вівчарство. У словнику Б. Грінченка, окрім цього, подане ще одне значення слова — 'макуха із сім'я коноплі чи маку, приготовлена як начинка для вареників чи пирогів' (СБГ, I: 259), у пізніших діалектних словниках, що репрезентують говірки південно-східного наріччя, — семантику 'макуха із сім'я конопель' (Чабан., I: 208), яку в усіх загальномовних тлумачних словниках обійдено увагою.

Іноді ремарку *діал.* заступає інша — *фольк.*, напр.:

ВЕСЕЛИК, а, чол., фольк. Назва журавля весною, коли цей птах прилітає з вирію... *Виходять в поле сіячі, Веселиків веселі зграї В Радянськiм краї, в ріднім краї* (Максим Рильський, Орл. сім'я, 1955, 59); *Здрастуй!...Мій журавлику! Ти прилетів! Та треба звати веселиком* (Оксана Іваненко, Ліс. казки, 1954, 181). (СУМ-11, I: 339); також див.: (СУМ-20, II: 164; ВТССУМ: 124).

У цій словниковій статті ремарка *фольк.* не виправдана, адже назва *весе́лик* функціонує в діалектах на позначення лелеки (СБГ, I: 141; СлБук: 49); поширені також інші словотвірні варіанти: *весе́лка*, *весе́лун* (ЛитвАрх)⁷. Кваліфікація *фольк.* не підтверджена в аналізованих словниках ілюстраціями із фольклорних текстів: в обох працях (СУМ-11, СУМ-20) наведено приклади із художньої та науково-популярної літератури.

Таким чином, оцінюючи сучасні тлумачні словники, звичайно, необхідно брати до уваги епоху, коли їх було створено, обмеження, які існували і накладали свій відбиток на роботу лексикографів, а відтак — на добір джерел та одиниць реєстру та стилістичну кваліфікацію окремих вокабул. Так, із СУМ-11 деяку лексику було виключено повністю, а чимало питомих українських слів були введені в реєстр тільки з обмежувальними ремарками *діал.*, *зах.*, *заст.*, *розм.* та ін. (і, можливо, завдяки цьому). Та сьогодні ситуація змінилася, і тому питання перегляду лексикографічної кваліфікації лексики постає особливо гостро.

Аналіз загальномовних тлумачних словників свідчить про розширення кола діалектних слів, які входять до складу сучасних лексиконів. Водночас уваги потребують реєстри, репрезентація, зокрема кваліфікація багатьох діалектних слів, від чого залежить виведення їх у поле позанормативних елементів літературної мови чи навпаки, зняття обмежень на їх уживання в текстах літературної мови. Для цього необхідно ширше залучати діалектні відомості в лексикографічну практику, що відкриває дослідникам чимало нюансів функціонування лексеми в національному мовному просторі, а відповідно — можливість точнішого представлення і характеристики лексики говорів у загальномовному словнику.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АркДХЛ — Аркушин Г.Л. Словник західнополіських діалектизмів у художній літературі. Луцьк, 2018.
- Берез. — Березовська Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках. Умань, 2010.
- ВТССУМ — Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь, 2005.
- Грим. — Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир, 2002.
- ГуцХМ — Словник «Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові» (пробний зошит). *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2012. Вип. XXXII — XXXIII. С. 145 — 165.
- КУМ — Корпус української мови. URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209> (дата звернення: 03.08.2018).
- ЛитвАрх — Литвиненко Я.О. Архів орнітолексики східнополіських говірок [зберігається в автора].
- Москаленко — Москаленко А.А. Словник діалектизмів Одещини. Одеса, 1958.
- Онишк. — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ, 1984. Ч. 1 — 2.

⁷ Зауважимо, що здебільшого діалектоносії не розрізняють у номінаціях лелеку й журавля [ЛитвАрх].

- РУС — Російсько-український словник. За ред. А.Ю. Кримського, С.О. Єфремова. Репринт. з вид. Т. 1 — 3. Київ, 2016 — 2017. (Серія «Словникова спадщина України»).
- СБГ — Словарь української мови. Упорядкув., з дод. власного матеріалу Б.Д. Грінченко; у 4-х т. Київ, 1958. (Надруковано з видання 1907 — 1909 рр. фотомеханічним способом).
- СлБук — Словник буковинських говірок. За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005.
- СУ — Словникова система «Словники України». URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/dictua.aspx?uid=?> (дата звернення: 15.08.2018).
- СУМ-11 — Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970 — 1980.
- СУМ-20 — Словник української мови в 20 т. Т. 1 — 8. Київ, 2010 — 2017.
- СУМдод — Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн. Кн. 1 — 2. Київ, 2017.
- ТлІв 2012 — Івченко А. Тлумачний словник української мови. Харків, 2012.
- Чабан. — Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Т. 1. А — Ж. Запоріжжя, 1992.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бирик С.П. Стилістична ремарка: дозвіл чи заборона? *Культура слова*. 2000. Вип. 55 — 56. С. 52 — 59.
2. Ващенко В.С. Паралельно-варіантні утворення діалектного походження як засіб збагачення літературної мови. *Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів. (Тези доп. та повід.)*. Київ, 1972. С. 12 — 14.
3. Грищенко П.Е. Диалекты в современной языковой ситуации Украины. *Исследования по славянской диалектологии. 15. Актуальные аспекты изучения лексики славянских диалектов*. Москва, 2012. С. 18 — 42.
4. Грищенко П.Ю. Діалектизм. *Українська мова. Енциклопедія. Вид. 3 зі змінами і доп.* Київ, 2007. С. 151 — 152.
5. Грищенко П.Ю. Етнографізм. *Українська мова. Енциклопедія. Вид. 3 зі змінами і доп.* Київ, 2007. С. 184.
6. Грищенко П.Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті*. Київ, 2011. С. 238 — 249.
7. Грищенко П.Ю. Мови чисті джерела. *Культура слова*. 1983. Вип. 25. С. 32 — 38.
8. Грещук В. Гуцульський діалект у мові сучасної української літератури. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. 2012. Вип. XXXII — XXXIII. С. 214 — 219.
9. Грещук В., Грещук В. Діалектне слово у тексті та словнику. Івано-Франківськ, 2015.
10. Грещук В. Лексикографічна практика: псевдодіалектна лексика. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. 2015 — 2016. Вип. 44 — 45. С. 13 — 18.
11. Дзєндзелівський Й.О. Народне мовлення і деякі питання лексичної нормалізації сучасної української літературної мови. *Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів. (Тези доп. та повід.)*. Київ, 1972. С. 29 — 31.
12. Матвіяс І.Г. Взаємодія між українською літературною мовою і народними говорами на різних історичних етапах. *Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів. (Тези доп. та повід.)*. Київ, 1972. С. 3 — 6.
13. Матвіяс І.Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури. *Мовознавство*. 2008. № 6. С. 3 — 12.
14. Проспект тлумачного словника української мови (Для обговорення). Київ, 1958.
15. Русак В.П., Гецевич В.С. Диалектная лексика в новейших словарях белорусского языка. *Исследования по славянской диалектологии. 18. Актуальные аспекты изучения лексики славянских диалектов*. Москва, 2016. С. 39 — 47.
16. Студії з діалектології. Матеріали і дослідження. Вип. 1. Київ, 2017.

LEGEND

- АркДХЛ — Arkushyn, H.L. (2018). Dictionary of West-Polissian dialecticisms at fiction. Lutsk: Sole Proprietorship Ivaniuk, V.P. (in Ukr.).
- Берез. — Berezovska, H. (2010). Dictionary of clothing and footwear names. Uman: Municipal publishing and polygraphic company (in Ukr.).
- ВТССУМ — Busel, V.T. (ed.). Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language. (2005). Kyiv; Irpin: Perun (in Ukr.).
- Грим. — Hrymashevych, H. (2002). Dictionary of clothing and footwear names of the Middle-Polissian and contiguous dialects. Zhytomyr: North-Ukrainian dialectological center of Zhytomyr State Pedagogical University named after Ivan Franko (in Ukr.).
- ГуцХМ — Dictionary «Hutsul dialectal vocabulary at the Ukrainian artistic language» (pilot fascicule). *Bulletin of Subcarpathian University. Philology*. Vol. XXXII — XXXIII: 145 — 165 (in Ukr.).
- КУМ — The Ukrainian language corpora. URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx?11=209> (Accessed 03.08.2018).
- ЛитвАрх — Lytvynenko, Ya.O. The archive of the ornitholexis of Eastern-Polissian dialects [remain deposited by the author].
- Москаленко — Moskalenko, A.A. (1958). Dictionary of dialecticisms of Odeshchyna. Odesa (in Ukr.).
- Онишк. — Onyshkevych, M.Yo. (1984). Dictionaries of boykivsky dialects. Vol. 1 — 2. Kyiv (in Ukr.).
- РУС — Krymsky, A.Yu., Yefremov, S.O. (eds.). (2016 — 2017). Russian-Ukrainian dictionary. Reprint from the edition of 1924 — 1927. Vol. 1 — 3. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. (Series «Ukrainian Heritage Dictionary»).
- СБГ — Hrinchenko, B.D. (eds.). (1958). Ukrainian dictionary: [in 4 vols.]. Kyiv: Academy of Sciences of the Ukrainian SSR Press. (Vélox print from the edition of 1907 — 1909) (in Ukr.).
- СлБук — Huivaniuk, N.V. (2005). Dictionaries of bukovinsky dialects. Chernivci: Ruta (in Ukr.).
- СУ — Vocabulary system «Dictionaries of Ukraine». URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/dictua.aspx?uid=?> (Accessed 15.08.2018).
- СУМ-11 — Ukrainian language dictionary: in 11 vols. (1970 — 1980). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
- СУМ-20 — Ukrainian language dictionary in 20 vols. (2010 — 2017). Vols. 1 — 8. Kyiv (in Ukr.).
- СУМдод — Ukrainian language dictionary in 11 volumes. Additional volume: in 2 books. (2017). Book 1 — 2. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
- ТлІв 2012 — Ivchenko, A. Explanatory dictionary of the Ukrainian language. (2012). Kharkiv: Folio (in Ukr.).
- Чабан. — Chabanenko, V.A. Dictionary of Nyzhnia Naddnpianshchyna dialects (1992). Vol. 1. Zaporizhzhia (in Ukr.).

REFERENCES

1. Bybyk, S.P. (2000). The stylistic remark: permission or prohibition? *Culture of a word*. Vol. 55 — 56, 52 — 59 (in Ukr.).
2. Vashchenko, V.S. (1972). Parallel-variant formations of dialectal origin as a way of the literary language enriching. *The issue of interaction of the Ukrainian literary language and territorial dialects (The abstracts of the reports and references)*. Kyiv: Naukova dumka. P. 12 — 14 (in Ukr.).
3. Hrytsenko, P.Ye. (2012). The dialects in the modern language situation of Ukraine. *The studies on the Slavic dialectology. 15. The actual aspects of the vocabulary studying on the Slavic dialects*, 18 — 42 (in Rus.).
4. Hrytsenko, P.Yu. (2007). Dialecticism. *Ukrainian language. Encyclopedia*. 3^d ed. with changes and addition, 151—152 (in Ukr.).
5. Hrytsenko, P.Yu. (2007). Ethnographism. *Ukrainian language. Encyclopedia*. 3^d ed. with changes and addition, 184 (in Ukr.).

6. Hrytsenko, P.Yu. (2011). «A word beyond the dictionary»: the vocabulary register as a problem of a modern explanatory lexicography. *Ukrainian lexicography at the All-Slavic context: theory, practice, typology*. Kyiv. P. 238 — 249 (in Ukr.).
7. Hrytsenko, P.Yu. (1983). Language clean sources. *Culture of a word*. Vol. 25, 32 — 38 (in Ukr.).
8. Greshchuk, V. (2012). Hutsul dialect at the language of the modern Ukrainian literature. *Bulletin of Subcarpathian University. Philology*. Vol. XXXII — XXXIII, 214 — 219 (in Ukr.).
9. Greshchuk, V., Greshchuk, V. (2015). A dialectal word at the text and vocabulary. Ivano-Frankivsk: Misto NB (in Ukr.).
10. Greshchuk, V. (2015 — 2016). Practice of the lexicography: quasi-dialectal lexis. *Bulletin of Subcarpathian University. Philology*. Vol. 44 — 45, 13 — 18 (in Ukr.).
11. Dzendzelivskii, Yo.O. (1972). Folk speech and some issues of the lexical normalization of the modern Ukrainian literary language. *The issue of interaction of the Ukrainian literary language and territorial dialects (The abstracts of the reports and references)*. Kyiv: Naukova dumka. P. 29 — 31 (in Ukr.).
12. Matvias, I.H. (1972). Interaction between the Ukrainian literary language and vernaculars during the different historical stages. *The issue of interaction of the Ukrainian literary language and territorial dialects (The abstracts of the reports and references)*. Kyiv: Naukova dumka. P. 3 — 6 (in Ukr.).
13. Matvias, I.H. (2008). Representation of the dialectal features in the language of Ukrainian fiction. *Linguistics*, 6, 3 — 12 (in Ukr.).
14. The prospectus of the Ukrainian explanatory dictionary (For discussion). (1958). Kyiv: Academy of Sciences of the Ukrainian SSR Press (in Ukr.).
15. Rusak, V.P., Hecevyeh, V.S. (2016). The dialectal lexis at the newest dictionaries of the Belorussian language. *The studies on the Slavic dialectology. 18. The actual aspects of the vocabulary studying on the Slavic dialects*, 39 — 47 (in Rus.).
16. Studies on the dialectology. Materials and research (2017). Vol. 1. Kyiv: KMM (in Ukr.).

Статтю отримано 16.10.2018

Maryna Tkachuk

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Science of Ukraine

DIALECTAL LANGUAGE AND NORMATIVE LEXICOGRAPHIC PRACTICE

The article deals with the issue of representation of the dialectal lexis at the modern general explanatory dictionaries, the dynamics of its functions and accuracy of stylistic qualifications and remarks at the lexicographic works. The relevance of research is due to the fact that the dialects remain the source of a replenishment, diversification and enrichment of the standard language; likewise, the state of language and national linguistic development is often estimated through dictionaries, and some of them, primarily the large ones, determine the measure of normality and codification of the literary language.

The principal explanatory dictionaries of the Ukrainian language are characterized in terms of the representation of dialecticisms. The necessity of adjusting of the explanatory dictionaries' indexes taking into account the language material (in particular dialectal data) accumulated over the last decades and the latest language trends, is emphasized. The expansion of number of the dialectal tokens at the indexes of the newest explanatory dictionaries is also noted. At the same time, some deficiencies at the presentation of vocabulary entries with dialecticisms were pointed out.

Updating of the number of dialecticisms at the indexes of general dictionaries is partly caused by an intensification of the using of dialectal lexis at the writings of writers from different regions of Ukraine. At the same time, vocabulary practice does not always manage with the language one, therefore, on the one hand, some dialecticisms have not entered into explanatory dictionaries yet; on the other hand, a semantization of such language units at dictionaries is often insufficient.

Another group of vocabulary is composed of the words used in texts of various linguistic styles and known to a large circle of language speakers, but are still marked at dictionaries as

dialectal or colloquial. It is emphasized that the active functioning of a certain language unit in multi-genre and multi-style contexts affords ground for revising of the restrictive remarks at the dictionaries.

The lexis, marked as *заст.*, *фолькл.*, *іст.*, *етн.*, *зах.*, were also analyzed in terms of dialect correlation. It emphasizes on the relevancy to broader using of dialectal data at lexicographic practice, since such an approach opens to researchers a lot of peculiarities of the lexis of standard language functioning and, accordingly, the possibility of a more accurate presentation and characterization of the dialectal vocabulary at the general dictionary.

Keywords: *explanatory dictionary, index of the dictionary, dialectal lexis, dialecticisms.*